

Antik nevelés – antik filozófia

Hoffmann Zsuzsanna *Antik nevelés* című kötetének előszavában Pukánszky Béla hangsúlyozza, hogy igencsak időszerű volt közzétenni magyar nyelven egy, az antik görög és római nevelés elméletével, illetve gyakorlatával foglalkozó monográfiát. Mint fogalmaz, nem pusztán történeti jelentősége van a gyermeknevelés korábbi tapasztalatairól való gondolkodásnak, hanem a régi korok emberének kérdései-válaszai kiváló támpontot nyújthatnak a jelenkor pedagógiai problémáival szembesülő szülők, valamint a nevelés szakemberei számára.

Ebben a felvetésben implicit módon megbújik a tudós munkáját mindig is fenyegető veszélyforrás. Vajon képes-e a kutató semlegesen, a jelenkor szemüvegének torzításától mentesen vizsgálni a feltárandó területet, témát? E kérdésre mintegy ösztönösen reagálva az előszó írója rámutat: a mű sajátos erényének tekinthető, hogy Hoffmann Zsuzsanna nem neveléstörténeti szakember, hanem ókortörténész. Ókortörténészként ugyanis mentes maradhat azoktól az előfeltevésektől, amelyek egy pedagógiatörténettel foglalkozó szakembert szükségképpen jellemeznek. A problémátörténeti megközelítés Pukánszky Béla szerint az anakronizmus veszélyével fenyeget, kétféle értelemben. Egyrészt indirekt módon támogatja olyan képződmények keresését a múltban, amelyek a jelen sajátjai. Másrészt hajlamossá tehet arra, hogy a jelen oktatáspolitikájának történeti igazolásáért forduljunk a régi korokhoz. No de lehetséges-e egyáltalán előfeltevésektől mentes történeti megközelítés? Lehetséges-e a múlt kutatása anélkül, hogy fel ne bukkanjon valamilyen formában a jelenkor szemlélete? Hiszen a kutatómunkát mindig konkrét személyek végzik, adott történeti szituációban, kulturális környezetben, jól meghatározott céllal. Úgy vélem, igen nehéz lenne érvelni amellett, hogy egy ilyen típusú beágyazottság megléte kiküszöbölhető, amiből az következik, hogy az előfeltevés-mentességnek korántsem vala-

miféle abszolút, hanem csakis az optimális mértéke lehet követelmény.

Források és előfeltevés-mentesség

Hoffmann Zsuzsanna történésszként minden bizonnyal a legjobb utat választja ezen optimális mérték biztosításához akkor, amikor az antik történelem egyes korszakainak látásmódját, jellegzetességeit szorososan a neveléstörténeti források mentén kívánja vizsgálni. A legjobb út mindazonáltal a legnehezebb kihívást jelenti. Alapvető probléma ugyanis, hogy kifejezetten a neveléssel foglalkozó antik forrás nem áll a kutató rendelkezésére. A szerző ennek kapcsán két kivételt említ: a chairóniai Plutarchos *A gyermeknevelésről* című rövid művét, valamint a római Quintilianus rétorikai munkájának első könyvét, amely a szónokképzés sajátos aspektusából tér ki a kisgyerekek nevelésére. A függelékben a szerző közzéteszi mindkét írás fordítását, illetve az utóbbi esetében annak egyes szemelvényeit.

Az imént úgy fogalmaztam, hogy a forrásokra építkező út a legjobb út, még akkor is, ha a legnehezebb kihívást jelenti. Mire is gondoljunk a kihívás kifejezés hallatán? Miben áll jelen esetben a forrás-elemzés kihívása? Nos, nem lehet kérdéses, hogy a szövegértelmezés igényében. Tömören fogalmazva: a kihívás mértéke egyenesen arányos az illető forrásszöveg interpretációs elvárásaival, szükségével.

Az interpretációs igény alapvetően két szempontból merül fel. Egyrészt azért – ezt már a mű elején megállapítja a szerző –, mivel a neveléssel kapcsolatos információk a kifejezetten a neveléssel foglalkozó művek hiányában főleg irodalmi alkotásokból, történetírók, filozófusok munkáiból nyerhetők. Nem arról van tehát szó, hogy nevelés-specifikus írások gazdag tárházából merítve lehetőségünk volna a nevelés történeti képének árnyalt és pontos megrajzolására, hanem különféle műfajú alkotásokra kiterjedő kutató- és gyűjtőmunkával kell megtalálni és

összegezni azokat az információkat, amelyekből az adott kort jellemző kép kirakható.

A másik szempont tartalmi. Tartalmi abban az értelemben, hogy a nevelés történetének mindig is vannak olyan lényegi aspektusai, amelyek tényszerűen nem állnak elénk, adatok rögzítésével, felsorolásával nem írhatók le. Mire gondoljunk? Ebben az esetben az értelmezés igénye legerőteljesebben akkor jelentkezik, amikor az adott kor embereszményét kell megfogalmazni, azt a mintát, amelyhez a nevelés során a nevelőnek és a neveltnak egyaránt igazodni kell. Nem lehet kétséges, hogy bármely kor embereszményét sugalló jelentés-tartalmak kibontásához egészen általános korrajzra van szükség. Az iménti nehézség most előnyünkre válik: amikor a konkrét források hiánya miatt szükségképpen szélesen kell méríteni a különféle tárgyú és műfajú írásos anyagok köréből, a tág horizont kapóra jön az embereszmény bemutatásakor.

Hoffmann Zsuzsanna a következőképpen fogalmazza meg a problémát: „Minden kornak megvan a maga embereszménye, amit a nevelés során feltétlenül szem előtt kell tartani. Azonban az a kérdés, hogy mi a nevelés, és hogyan kell nevelni, már sok vitára adhat okot mind az átlagemberek, mind pedig a szakemberek körében.” (13. o.)

Az idézet három alapvető elem összefüggését mutatja. Az embereszmény, a nevelés mibenléte, a nevelés mikéntje egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Elválaszthatatlanok, ugyanakkor vitathatóak, külön-külön és összefüggésükben egyaránt. A probléma kétségtelenül markáns filozófiai karakterrel rendelkezik, amellyel most egy történész szembesült, s próbál bemutatni, valamint feldolgozni saját tudományának eszköztárával. Ismertetőmben mindenekelőtt arra koncentrálok, hogy az antik neveléssel foglalkozó történeti munka struktúrájában – akár direkt, akár indirekt módon – miként jelennek meg az antik filozófia alapeszméi.

Az embereszmény: a legátfogóbb összefüggés

A három fogalom közül kétségtelenül az 'embereszmény' kifejezés az, amelynek filo-

zófiai jellegzetessége a legerőteljesebben megmutatkozik. A filozófiai jelző itt most egyszerűen annyit jelent, hogy az embereszmény nevelésre vonatkozó jegyei nem állapíthatók meg kizárólag a nevelés folyamatának elemzésével, hanem épp fordítva: a nevelés számára példaként és mintaként ('paradeigma') szolgáló embereszményt csakis egy, a neveléstől független metaelmélet segítségével dolgozhatunk ki. E megállapítás mögött egy olyan, hierarchikus rendben megnyilvánuló összefüggés rejtőzik, amelynek értelmében minden nevelési folyamat valamely embereszményre tekintettel zajlik, ugyanakkor nem minden embereszménynek van a nevelés szempontjából jelentősége.

Hoffmann Zsuzsannának történetészként az egyes korok embereszményeinek jellemzősekor kell leginkább eltávolodnia a nevelélmélet szűkebb értelemben vett területétől. A kutatómunka ezen szakaszában főleg irodalmi művek szolgálnak alapul a kép alakításakor. Az olykor egymással is versengő, korszakhatárokon átnyúló, hosszabb-rövidebb ideig párhuzamosan meglévő emberi mintaképek közül felelősen, tudományos súllyal, azaz védhető, érvelhető módon kiválasztani azt, amely a nevelés alapjául szolgál, nem könnyű feladat. Döntő jelentőséggel bír az ilyen típusú mérlegelés során az a jól megragadható tény, hogy a nevelés, társadalmi szintű jelenség lévén, elválaszthatatlan a társadalmilag, államilag erre a célra létrehozott és működtetett intézményektől, az intézményekhez kapcsolódó személyi-tárgyi felteletektől, és ezeken keresztül az ezekben megnyilvánuló, az uralkodó, a hatalmat gyakorló csoport által hivatalosan elfogadott és vallott értékrendtől.

Óvatosságra int azonban ennek kapcsán a szerző, különösen a korai időket tekintve, amikor a közösségiség-társadalmiság egyes fokozatainak határai egyértelműen nem tisztázhatók. Mint fogalmaz: „A filozófus [Arisztotelész] szerint a nevelést közös feladatnak kell tekinteni, ez azonban az archaikus görögöknél a gyakorlatban még nem valósult meg. A gyerekek nevelése a családokban zajlott, tehát éppenséggel elkülönítve történt.” (13. o.; lásd még különösen: 78–80. o.) Eszerint a kezdeti időkben a

nevelés, valamint a neveléshez kapcsolódó, egyre szélesebb közösségi szinten elfogadott embereszmény felbukkanása és szerepe elválaszthatatlan a társadalmiság, államiság kialakulásától. A későbbi korokban pedig a nevelés számára hivatalosan kiválasztott embereszmény nemcsak a nevelési folyamat résztvevőit jellemzi, hanem a társadalom egészét, ezen keresztül pedig képet alkothatunk magáról a korról, pontosan olyan mértékben, amilyen erővel és súllyal az adott társadalmi közösség a korszak meghatározó tényezője volt. A nevelés tehát fokozatosan válik társadalmi, állami ügyé, s idővel Plátón (*Törvények*, 804d) már kijelentheti: „minden gyermek inkább az államé, mint a szüleié, és így kötelezően nevelnünk kell mindenkit.”

A nevelés mibenléte és mikéntje

Hoffmann Zsuzsanna világosan megfogalmazza, hogy az egyes korszakok embereszménye alapján vissza lehet következtetni magára a nevelésre. De mit tekinthetünk nevelésnek? A szerző a kötet elején tartalmi jegyek alapján a következő, hármas felosztást kínáló meghatározással szolgál: „A nevelés – amint köztudott – testi, szellemi és erkölcsi célzatú lehet.” Majd Arisztotelészt idézve új aspektusból emel ki egy másik hármas felosztást: „Mármost, jellemessé és becsületessé három dolog teheti az embert, ez a három pedig a természet, a szokás és az értelem.” (12. o.) A nevelés ilyen felfogása összhangba hozható a lélek tradicionális, platonikus eredetű hármas felosztásával. Plátón (*Phaidrosz*, 246d) metaforája szerint a lélek olyan, mint egy hármas fogat, melyben az ész a kocsi hajtójának, a bátor lélekrész az engedelmes, míg a vágyakozó rész az önféjű lónak feleltethető meg. Ez a kép meghatározó mintaként szerepel Plátón társadalom-felfogásában

is. A lélek egyes részeihez – a társadalomra vonatkoztatva az egyes társadalmi csoportokhoz – a nekik megfelelő erény rendelhető, hierarchikus rendben: 1. A lélek szintjén az ész erénye a bölcsesség – amit társadalmi szinten az uralkodók és oktatók rendje képvisel. 2. Ennek kell, hogy engedelmeskedjen a cselekvő lélekrész, melynek a bátorság az erénye – ez a társadalomban az örök, a katonák rendjének a meghatározó jegye. 3. A vágyakozó lélekrész erénye a mértékletesség – amely az állam többi polgárának, a földműveseknek, a kézműveseknek, az iparosoknak a fő erénye. A legmagasabb rendű erény a három rész összhangjával uralomra jutó igazságosság, a dikaiosüné (a görög 'diké', jog szóból). E négy erény Plátón négy klasszikus, kardinális erénye. (1)

Hoffmann Zsuzsanna rámutat, hogy Szókratész szerint a filozófiának nem a világegyetemmel, hanem az emberrel kell foglalkoznia, azon belül pedig különösen az erénnyel, annak taníthatóságával (54. o.). Nem kérdéses, hogy az antik filozófiai hagyomány felvillantott alapeszméje mélyen áthatja az antik nevelés minden szegmensét. Akkor is, ha nem közvetlenül ennek mentén, nem ennek jegyében zajlik maga a nevelési folyamat. Jól látható keret biztosít a nevelés számára, amelynek határai közt értelmezhetővé, kezelhetővé válnak a nevelés olyan alapfogalmai, mint az embereszmény, a nevelés mibenléte, a nevelés mikéntje. Hoffmann Zsuzsanna munkája tehát nem merül ki a forráselemzésre épülő pozitív adat- és információgyűjtésben, hanem a nevelés perspektívájából megalkotott olyan történelmi freskó, amely a legtágabb összefüggéseket is szem előtt tartva kíséri nyomon, illetve tárja fel az antik korszak eseményeit és tényeit.

Hoffmann Zsuzsanna (2009): *Antik nevelés*. Gondolat Kiadó – Iskolakultúra, Veszprém.

Jegyzet

(1) Hoffmann Zsuzsanna hangsúlyozza, hogy a lélek harmóniájának megszerzése és fenntartása az antik nevelés alapvető céljának tekinthető, s a cél elérése érdekében alakulnak, finomodnak, fejlődnek a nevelőeszközök, nevelési módszerek hagyományai. „A görögök az erkölcsi nevelés vonatkozásában a zenét tartották a leghatékonyabbnak, felfogásuk szerint a

lélek mélységeibe csakis a zene segítségével lehet behatolni, így a jellem és a harmonikus lélek formálására a legjobb eszköz.” (*Antik nevelés*, 34. o.)

András Ferenc

Pannon Egyetem, Antropológia és Etika Tanszék